

Juri Auderset en Peter Moser, *Die Agrarfrage in der Industriegesellschaft. Wissenskulturen, Machtverhältnisse und natürliche Ressourcen in der agrarisch-industriellen Wissensgesellschaft (1850–1950)* (Wenen: Böhlau Verlag, 2018). 341 p. ISBN 9783412510725.

DOI: 10.18352/tseg.1136

Het is de verhouding tussen landbouw en industrie die centraal staat in *Die Agrarfrage in der Industriegesellschaft*. De auteurs en Zwitserse historici Juri Auderset en Peter Moser laten hun inspirerende analyse beginnen met een intellectuele discussie die eind negentiende, begin twintigste eeuw plaatsvond. De Industriële Revolutie had de samenleving en daarmee de landbouw fundamenteel veranderd. Volgens Karl Kautsky werden de tegenstellingen tussen beide opgeheven en lag de toekomst in grote, industrieel-agrarische productiecomplexen. De onbekendere sociaal-democraat Eduard David daarentegen weersprak Kautsky. Hij benadrukte de fundamentele verschillen tussen landbouw en industrie. Landbouw is een organisch proces dat om levende have en groeiende gewassen gaat; een industrieel proces echter draait om dode materie en is mechanisch van aard. De toekomst van de landbouw gedijt in Davids opvatting het beste bij familiebedrijven die goed kunnen inspelen op het cyclische en ruimtelijk specifieke karakter van het agrarische productieproces.

Het Kautsky-David debat is illustratief. Illustratief voor de overgangperiode van de negentiende naar de twintigste eeuw, waarin de landbouw onder invloed van industriële werkwijzen van karakter veranderde. De veranderingen lokten discussies uit over de toekomst van de landbouw. Maar het opvoeren van een taaie discussie is ook illustratief voor de bijdrage van Auderset en Moser zelf. De lezer wordt niet op luchtige wijze in het boek getrokken, maar krijgt direct een Duitse controverse voorgeschoteld, de *Agrarfrage*: wat is landbouw in het industriële tijdperk? Daarmee wordt direct de zoektocht van deze monografie duidelijk. Zij exploreert het wezen van de landbouw in een moderne, geïndustrialiseerde samenleving. Reflectie op dit thema is van groot maatschappelijk belang. Ook honderd jaar na het Kautsky-David debat barst het toekomstdebat over de landbouw van de spanning. Actuele kritiek op het vermeende geïndustrialiseerde karakter van de agrarische economie strijdt tegen beelden over het unieke karakter van de landbouw, die diep in ons landschap en identiteit geworteld zijn.

Volgens Auderset en Moser wordt de contextspecifieke rationaliteit en de ervaringsdeskundigheid die bij het landbouwbedrijf hoort, in ieder geval tussen 1850-1950 niet tot het industriële productieproces gereduceerd. Daarmee zijn zij het meest schatplichtig aan David. Niettemin nemen de auteurs de invloed van de industrie op de landbouw als uitgangspunt. Voor het uitgebreide empirische

deel van het boek wordt een analytisch kader geschapen waarin de relaties en wederzijdse beïnvloeding tussen landbouw en industrie onderzocht kunnen worden. Dat kennis aan de basis ligt van dit kader, wordt duidelijk uit het centrale begrip van de ‘agrarisch-industriële kennismaatschappij’ (*agrarisch-industrielle Wissensgesellschaft*). Daarmee sluiten de auteurs aan bij de betrekkelijk recente aandacht voor kennis in de economische en sociale ontwikkeling van onze samenleving (o.a. Moky, Szöllösi-Janze, Raphael).

De agrarisch-industriële kennismaatschappij bestaat uit een discursieve ruimte waarin landbouw en industrie met elkaar verstrengeld raken, maar waarin het industriële discours nimmer hegemoniaal wordt ten opzichte van het agrarische discours (of vice versa). Het industriële productieparadigma met zijn structuren gericht op arbeidsdeling, standaardisering, normering, specialisering en serialiteit beïnvloeden de landbouw weliswaar, maar tegelijkertijd blijven de cyclische, ritmische, organische en op reproductie van de productiemiddelen ingestelde denkstructuren van de landbouw zeer sterk. Er vindt een voortdurende adaptie plaats van industriële kennis en zienswijzen. Sleutelfiguren in de agrarisch-industriële kennismaatschappij komen voort uit een mix van actoren. Belangrijk waren de coöperaties die eind negentiende eeuw ontstonden, evenals de ontluikende administratieve overheidsorganisaties. Ook kennisinstellingen zoals de universiteit en de landbouwproefstations vormden een belangrijke schakel.

Hoe de agrarisch-industriële kennismaatschappij praktisch vorm kreeg, wordt beschreven in vier hoofdstukken, die ingaan op agrarische boekhouding, technologie, modificatie van gewassen, en veefokkerij. Dat auteur Peter Moser tevens hoofd is van het *Archiv für Agrargeschichte* in Bern laat zich zien de in de nauwgezette beschrijving van de casuïstiek, die gebaseerd is op Zwitserse praktijken die niettemin in veel andere Europese landen gangbaar waren. De empirische hoofdstukken hebben een goede dosering van historische beschrijving en analytische duiding.

De periodisering van de agrarische-industriële kennismaatschappij is een belangrijk aandachtspunt voor de auteurs. Dat maakt het opmerkelijk dat er wat onduidelijkheid is over de beginperiode. Op de kaft van het boek prijkt het jaartal 1850, de inleiding (p. 35) stelt dat de agrarisch-industriële kennismaatschappij vanaf de jaren 1870 ontloopt. Op het einde van het boek (p. 272) worden de drie decennia voor de Eerste Wereldoorlog als de genese ervan genoemd. Je kunt je natuurlijk ook afvragen, hoe scherp je een concept als de agrarisch-industriële kennismaatschappij chronologisch moet afbakenen.

Meer fundamentele kanttekeningen kunnen bij de eindperiode gezet worden. Met 1950 als markeringspunt worden de jaren 1950 en 1960 als periode gezien waarin een paradigmawisseling plaatsvond. Waar de agrarische praktijk voordien nog weerstand kon bieden aan het industriële perspectief, daar werd de landbouw

in de naoorlogse periode daaraan ondergeschikt gemaakt. Industriële werk- en zienswijzen werden dominant, zodat de agrarisch-industriële kennismaatschappij veranderde in een industrieel-agrarische kennismaatschappij. Deze paradigmawissel wordt echter enkel op een conceptueel niveau beargumenteerd. Het idee van het agrarische reproductiestreven en het cyclische denken is zo sterk, dat je je afvraagt waarom het opeens zou verdwijnen. Een meer empirische argumentatie van de post-1950 industrieel-agrarische kennismaatschappij valt buiten de kaders van het boek, waardoor het begrip ‘industrieel-agrarische kennismaatschappij’ minder overtuigingskracht heeft dan het originele concept.

Dat originele concept, de agrarisch-industriële kennismaatschappij, biedt de economische en sociale geschiedenis een inspirerend instrument om de geschiedenis van voedselproductie in de twintigste eeuw met nieuwe ogen te bekijken. Een instrument bovendien dat breder kijkt naar productiestatistiek en ruimtelijke verandering alleen, maar veel nadrukkelijker dan voorheen de sociaal-maatschappelijke dimensie betreft. De dynamiek van die dimensie werd gedreven door nieuwe kennis, die in de landbouw op geheel eigen wijze werd omarmd en toegepast. Een dergelijke benadering van de agrarische geschiedenis heeft, gegeven de actualiteit van het agrarische toekomstdebat, de potentie om de maatschappelijke positie van deze subdiscipline te stimuleren.

Marijn Molema, Fries Sociaal Planbureau

Maarten Van Ginderachter, *The Everyday Nationalism of Workers. A Social History of Modern Belgium* (Palo Alto (CA): Stanford University Press, 2019). 288 p. ISBN 9781503609693.

DOI: 10.18352/tseg.1135

All too often, nationalism studies and labour studies have followed separate paths, making it difficult to explore the way in which ordinary working-class people interpreted nationalist discourses. With this book, Maarten Van Ginderachter makes a significant contribution to counterbalance this trend while helping scholars and the general public to get acquainted with the role that national discourses played in Belgian history. In spite of its subtitle, the book is not a general history of modern Belgium but rather an attempt to examine working-class attitudes towards nationalism by exploring the ‘grassroots experience’ of the Belgian Workers’ Party (*Belgische Werkliedenpartij* in Dutch; *Parti Ouvrier Belge* in French), one of the most important European working-class parties of its time, in the period between 1880 and World War I.